

STEFAN ZABIEGLIK
Politechnika Gdańska

THOMAS REID (1710-1796) - ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ (w dwusetną rocznicę śmierci)

1. Studia i kariera duchowna

Thomas Reid urodził się 26 IV 1710 roku w rodzinie duchownego Kościoła szkockiego. W wieku dwunastu lat rozpoczął studia w Marischal College, Aberdeen. Jego regentem¹ był George Turnbull (1698-1748). Od niego przyszedł filozoficzny postulat badania umysłu ludzkiego metodą empiryczną (na wzór nauk przyrodniczych), a także traktowanie zdrowego rozsądku jako ostatecznej instancji odwoławczej w najważniejszych sprawach życia codziennego, moralności i religii.

Po ukończeniu kursu podstawowego, Reid studiował jeszcze przez pięć lat teologii. W 1731 roku prezbiteriat Kincardine ordynował go na ministra Kościoła szkockiego, a następnie zatrudnił jako sekretarza; zlecano mu także wygłaszanie kazań w ramach zborów. Dwa lata później młody duchowny powrócił do Aberdeen, by objąć posadę bibliotekarza Marischal College. Z tego okresu pochodzi rękopis Reida *Minutes of a Philosophical Club 1736*, zawierający relacje ze spotkania miejscowego klubu filozoficznego". Te i inne rękopisy przechowywane w "Birkwood Collection" świadczą, że w tym czasie interesował się on głównie zagadnieniem wolnej woli i czytał autorów brytyjskich, od Locke'a do Hutchesona.

W 1736 roku Reid i jego kolega J. Stewart (matematyk w Marischal College), odbyli podróż po Anglii, odwiedzając Londyn, Oxford i Cambridge. Po powrocie senat King's College of Aberdeen zaproponował go na ministra parafii New Machar. Tamtejsza społeczność przyjęła Reida wrogo, gdy była przeciwna prawu patronatu, czyli mianowaniu duchownych bez zgody wiernych³. Jego osobiste cechy sprawiły jednak, że z biegiem czasu parafianie przywrócili się do niego, za pięć lat eggnali go ze szczerym żalem.

W 1740 roku minister z New Machar poślubił swoją kuzynkę Elizabeth Reid (1724-1792). Czas wolny spędzał najczęściej w ogrodzie, gdzie w sposób

¹ Regent przez trzy lata prowadził wszystkie zajęcia z danym rocznikiem.

² Aberdeen University Library, "Birkwood Collection", Ms 2131/6/1/17.

³ Prawo to stanowiło wtedy w Kościele szkockim przedmiot sporów, które ostatecznie doprowadziły w 1843 r. do schizmy i powstania The Free Church of Scotland.

praktyczny mógł doskonalić swoją wiedzę z botaniki. Te zainteresowania Reida znalazł na tak i w jego późniejszych niepublikowanych pracach dotyczących fizjologii roślin i teorii rozrodczości.

Jeszcze do niedawna biografowie Reida zgodnie twierdzili, że z uwagi na późniejszą karierę filozoficzną - najwłaściwiejszym jego zajęciem w New Machar była lektura Traktatu o naturze ludzkiej (1739-1740) D. Hume'a. Jak jednak wykazał P. Wood, Reid interesował się wtedy różnymi zagadnieniami - od filozofii moralnej, poprzez matematykę i astronomię, po mechanikę. Bliżej zajęciem się krytyk teorii idei nastąpi dopiero w następnym okresie, gdy zaczął on wyklądać filozofii umysłu.

Pierwsza opublikowana praca Reida, *An Essay on Quantity*, ukazała się w londyńskim "Philosophical Transactions" (1748). Zawierała ona krytykę F. Hutchesona wprowadzenia obliczeń do etyki⁴. W swoim wydaniu dzieł Reida W. Hamilton opatrzył ten esej notatkami, wskazując na podobieństwo między jego autorem a młodym królewicem. W 1746 roku Kant również opublikował swój pierwszy pracę, a jej temat był podobny (refutacja sposobu obliczania prawdopodobieństwa przez Leibniza⁵). „Doktryny obu tych myślicieli - twierdzi Hamilton - jakkolwiek różniące się w swym zewnętrznym charakterze i poszczególnych poglądach, były podobnego ducha: miały wspólne źródło, jako wymierzone przeciwko sceptycyzmowi Hume'a; ten sam główny rezultat, czyli ustalenie pewnych podstawowych praw spekulacji i praktyki; oraz ten sam tendencję do powściągnięcia intelektualnej pychy i podnoszenia moralnej godności człowieka. (...) w filozofii obaj wyróżniali się raczej oryginalnością i niezależnością, niż zakresem wykształcenia. I w końcu (czy mogłoby być?), obaj byli Szkotami - Reid z urodzenia, Kant (Cant) z bliskiego pochodzenia”⁶.

2. Regent w Kong's College

W 1751 roku zaproponowano Reidowi stanowisko regenta w Kong's College. Gdy dwa lata później Marischal College zniósł system regentki, King's pozostał ostatnią szkołą uczelni, w której był stosowany taki sposób nauczania⁷. I choć system ten zachował się tam aż do 1799 roku, to jednak, i dzięki lady Marischall, dokonywano zmian programowych. Polegały one głównie na wprowadzaniu nowych przedmiotów odzwierciedlających rozwój

⁴ Zob.: S. Zabieglik: *Estetyka i etyka Franciszka Hutchesona*. „Edukacja Filozoficzna”, vol. 20/1995, s. 199-200.

⁵ Hamilton ma na myśli pierwszy pracę Kanta: *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* (1746-1749).

⁶ Th. Reid: *The Works*. Ed. W. Hamilton, 7th ed., 2 vols., E.: MacLachlan and Stewart, t. 2, s. 715.

⁷ Komitet do spraw reformy przystał na argumentację Reida, że choć system profesorski bardziej sprzyja badaniom naukowym, to ze względu na dów dydaktycznych i wychowawczych lepszy jest tradycyjny.

wój nauk szczegółowych, a zwłaszcza przyrodoznawstwa, oraz na odchodzeniu od scholastycznej tradycji.

Z r kopsisów Reida wynika, e posiadał on rozległą wiedzę z matematyki i nauk przyrodniczych. Na wykładach z historii naturalnej przedstawiał klasyfikację organizmów żywych, anatomii porównawczą oraz fizjologii roślin, zwierząt i człowieka. Jego filozofia naturalna obejmowała mechanikę, astronomię, magnetyzm, elektryczność, hydrostatykę, pneumatykę i optykę⁸.

W mowie do absolwentów z 1756 roku Reid przedstawił cztery prawa, którymi winna się rządzić filozofia (nauka). Dwa pierwsze postulują, by uczeni zajmowali się rzeczami pożytecznymi dla ludzkiego życia, trzecie zakazuje im występowania w roli natchnionych wieszczów, czwarte nakazuje, by liczyli się z powszechnie uznanymi prawdami, stanowiłymi zasady zdrowego rozsądku, „akceptowane na mocy samej konstytucji natury ludzkiej”. W mowie tej pojawia się również krytyka teorii poznania przedstawionej w *Traktacie o naturze ludzkiej*, co wiadczy, i w tym okresie „zaczął on powątpiewać w zmaganie się ze sceptycyzmem Hume’a”⁹. To ostatnie widoczne jeszcze bardziej w dwóch następujących mowach, w których dominuje krytyka postrzeczyskiej metodologii, a zwłaszcza teorii idei. Reid zarzuca Hume’owi, że usiłuje sprowadzić operacje percepcji zmysłowych i pamięci do spostrzegania prostych impresji i idei, podczas gdy – jego zdaniem – percepcja i pamięć same są „pierwotne i proste”. Krytykuje również pojęcie idei jako symbolu czy obrazu, zwłaszcza w odniesieniu do smaku, dźwięku i zapachu¹⁰.

Reid przywiązywał dużą wagę do kształcenia i wychowania, zakładając, że porządek edukacji winien odpowiadać naturalnemu rozwojowi dziecka. Zwieńczeniem tego procesu jest „dojrzewanie rozumu”. Wspomniany porządek cechuje ten jego program uniwersyteckiego nauczania filozofii umysłu, rozpoczynający się od opisu poznania zmysłowego. Z kolei, poznanie intelektualne stanowi dla podstawę dla nauk o człowieku jako istocie społecznej. Dopiero bowiem poznanie świata (filozofia naturalna) i własnych władz (filozofia umysłu) wyzwala pełną aktywność jednostki. Pierwszym obowiązkiem jest wykorzystanie praw przyrody, drugie – doskonalenie siebie i społeczeństwa. Reid był przekonany, że w procesie edukacji kształtuje się charakter człowieka, utrwala się jego nawyki i formuje poglądy. Z tego względu nie powołał on regencyjnego systemu nauczania.

⁸ Zob.: "Birkwood Collection", Ms K. 160.

⁹ P. Wood: *Thomas Reid, Natural Philosopher: A Study of Science and Philosophy in the Scottish Enlightenment*. Ph. D. thesis. University of Leeds 1984, s. 79.

¹⁰ Systematyczny i krytyczny wykład poglądów Reida, a szczególnie jego teorii poznania, zawiera monografia M. Hempolskiej: *U ródle filozofii zdrowego rozsądku. Thomasa Reida teoria spostrzeżenia zmysłowego*. Warszawa 1966.

W 1758 roku Reid i jego kuzyn John Gregory założyli Towarzystwo Filozoficzne grupując najbardziej wiatłych przedstawicieli miejscowej społeczności. Wśród członków założycieli było trzech akademików (Reid, Gregory i J. Stewart), dwóch prezbiteriańskich ministrów (G. Campbell i R. Trail), oraz jeden lekarz (D. Skene). Do pełnej reprezentacji ówczesnej inteligencji szkockiej brakowało w niej tylko prawników. W następnych latach czterech członkowie założyciele zostali profesorami, a Towarzystwo nabrało charakteru akademickiego. Z tego bowiem środowiska rekrutowali się prawie wszyscy nowi członkowie (m. in. w 1760 roku wstąpił do J. Beattie).

W okresie pobytu Reida w Aberdeen na posiedzeniach Towarzystwa Filozoficznego przedstawiono 63 rozprawy i dyskutowano 68 kwestii¹¹. Rezultatem pracy tego „Klubu Mądrych” (*Wise Club*) było kilka księzek, które zajmują znaczące miejsce w rozwoju szkockiej filozofii. O otwartości poglądów jego członków, tolerancji dla odmiennych opinii i kulturze dyskusji, świadczy m. in. fragment listu Reida do Hume’a z 18 III 1763 roku: „Tutejsze małe towarzystwo filozoficzne (...) jest Panu wielce zobowiązane za zatrudnianie nas. Pana towarzystwo, chociaż wszyscy jesteśmy dobrymi chrześcijanami, byłoby przyjęte przez nas lepiej niż kompania w. Atanazego. A ponieważ nie możemy mieć Pana na naszej ławie, jest Pan chociażby dla nikogo inny wzywany pod sąd, oskarżony i broniący z wielką gorliwością, ale bez złości. Jeśli nie napisze Pan nic więcej w zakresie moralności, polityki lub metafizyki, to musimy z przykrością wyznać, że zabraknie nam tematów”¹². Na posiedzeniach Towarzystwa w latach 1758-1762 Reid pięciokrotnie referował fragmenty przygotowywanego przez siebie dzieła z filozofii umysłu. Referaty te dotyczyły percepcji zmysłowych, a tym wzroku i dotyku. W szóstej rozprawie, *O definicjach i aksjomatach Euklidesa*, Reid poddał krytycznemu badaniu definicje i aksjomaty geometrii, zmagając się ze słynnym problemem równoległych, który kilkadziesiąt lat później doprowadził do odkrycia geometrii nieeuklidesowych¹³.

Efektorem dwudziestokilkuletnich przemyslowo prowadzonych w New March i Aberdeen, jest pierwsze dzieło Reida *An Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense (Badania dotyczące umysłu ludzkiego na*

¹¹ Zob.: S. Zabieglik: *Aberdyjskie Towarzystwo Filozoficzne (1758-1773)*. „Edukacja Filozoficzna”, vol. 14/1992, s. 297-310.

¹² Th. Reid: *The Works*, op. cit., t. 1, s. 92. Hume’a atakowało kilku aberdyjskich: A Gerard w *The Influence of the Pastoral Office on the Character Examined; with a View, Especially, to Mr. Hume’s Representation of the Spirit of that Office* (1760); G. Campbell w *Dissertation on Miracles* (1762); Reid w *Inquiry* (1764); Beattie w *Essay on Truth* (1770).

¹³ Zdaniem N. Danielsa, Reid odkrył geometrię nieeuklidesową ponad pół wieku przed Łobaczewskim. Miał tego dokonać w *Inquiry*, gdzie w rozdziale o widzeniu (*Of Seeing*) analizuje geometrię przedmiotów wzrokowych (N. Daniels: *Reid’s Discovery of Non-Euclidean Geometry*. „Philosophy of Science”, 1972, vol 39, nr 2). Jednak analiza Reida nie ma związku z problemem równoległych.

zasadach zdrowego rozsądku), które, wraz z wydanymi pó niej *Essays*, tworzy jego trylogię filozoficzną. Spotkało się ono z dużym zainteresowaniem czytelników i recenzentów¹⁴. Przeważały oceny pochlebne, choć były także opinie krytyczne. Tak np. "Critical Review" (vol. 17 z 1764 r.) napisał, że Reid udowodnił bałamutnie filozofii sceptycznej nie bardziej, niż to czyni clown, gdy za pomoc swoich wygibasów wprawia w zakłopotanie filozofów argumentując przeciwko istnieniu ruchu. Najsilniejszy atak przyszedł jednak dopiero po dziesięciu latach, kiedy to Joseph Priestley poddał ostrej krytyce poglądy Th. Reida, J. Beattiego i J. Oswalda¹⁵. W 1783 roku te trzy nazwiska znów pojawiły się razem w *Prolegomenach* Kanta. Odtąd trójka ta będzie stanowiła dla historyków filozofii standardowy zestaw „szkockiej szkoły filozofii zdrowego rozsądku”.

Warto dodać, że obszerniejsze fragmenty rękopisu Reid wysłał „do recenzji” Hume’owi. 18 III 1763 roku tak pisał do swego adwersarza: „Próbuję rzucić nieco nowego światła na owe zawile sprawy pragnąc zachować ciwy ródki mi dzy ufno ci a zwątpieniem. Jednakże niezależnie od tego, czy usiłowanie moje powiedzie się, czy nie, zawsze uważa się b d za Pańskiego ucznia w metafizyce. Z pism Pana w tej dziedzinie nauczyłem się więcej niż ze wszystkich innych razem wziętych”¹⁶. Po opublikowaniu *Inquiry* Reid stał się znany w brytyjskim środowisku literackim. W 1762 roku Marischal College cieszył się szacunkiem i uznaniem. W 1762 roku uczelnia ta nadała mu stopień doktora teologii. Sukcesy te nie wpłynęły jednak na zmianę jego charakteru – w dalszym ciągu cechowały go skromność, takt i tolerancja.

Jednym z ciekawszych w tków tego dzieła jest teoria widzenia, zaliczana wówczas do szeroko rozumianej optyki. Reid studiował literaturę z tej dziedziny, znał prace G. Berkeley’ego, J. Jurina, W. Porterfielda i R. Smitha. Jego rozumienie optyki, obejmujące również filozoficzne aspekty procesu widzenia, było zbliżone z tym, jakie możemy znaleźć w dziełach Berkeley’ego¹⁷ i Smitha¹⁸. W tym kontekście staje się zrozumiałe, dlaczego w wykładach z

¹⁴ Za życia Reida *Inquiry* wydano czterokrotnie. W 1768 r. ukazał się przekład francuski, a cztery lata później – niemiecki.

¹⁵ Zob.: J. Priestley: *An examination of Dr. Reid's "Inquiry into the human mind". Dr. Beattie's : Essay on the nature and immutability of truth", and Dr. Oswald's "Appeal to common sense in behalf of religion"*. London 1774.

¹⁶ Cyt. za: M. Hempoliski, *U ródki...*, op. cit., s. 67.

¹⁷ W: *An Essay towards a New Theory of Vision* (1709) analizuje on postrzeganie odległości wzrokowej, wielkości i położenia, a także relacje między wzrokiem i dotykaniem, dochodząc do wniosku, że „przedmioty dla ciwy wzrokowi”, w przeciwieństwie do „przedmiotów dla ciwych dotykowi”, nie znajdują się poza umysłem. W *The Theory of Vision, or Visual Language* (1733), Berkeley odpiera zarzuty krytyków, dokonując pewnych korekt w swojej teorii widzenia.

¹⁸ Jego *A Compleat System of Optics* (1738) obejmuje optykę fizyczną i geometryczną oraz analizę procesu widzenia.

filozofii naturalnej w King's College po wi cił on tyle miejsca „optyce”. Niektóre fragmenty obszernego rozdziału VI *Inquiry, Of Seeing*, omawiaj cego ró ne aspekty procesu widzenia¹⁹, opracowane zostały bowiem na podstawie jego wykładów z optyki. Równie tutaj autor odwołuje si do metodologii Bacona i Newtona, b d c przekonany, e zastosowanie jej do badania władz umysłowych pozwala zdyskredytowa b dn teori idei (*the ideal system*), wywodz c si od Kartezjusza, a doprowadzon do tak absurdalnych konsekwencji przez Hume'a.

3. Profesor filozofii moralnej w Glasgow

W 1764 roku Reid przeniósł si do Glasgow, by obj zwolnion przez A. Smitha katedr filozofii moralnej. Okoliczno ci tej nominacji ilustruj charakterystyczny dla ówczesnej Szkocji tryb przeprowadzania tego rodzaju spraw kadrowych. Historie te relacjonuje bli ej P. Wood²⁰. W tym miejscu wspomn jedynie, e na pocz tku stycznia 1764 roku lord Deskford napisał list polecaj cy do Williama Cullena. Tymczasem Fakultet Uniwersytetu w Glasgow²¹ wybrał ówczesnego studenta teologii Thomasa Younga. Jego kandydatur wskazał A. Smith, którego Young zast pował podczas jego nieobecno ci. Poparcie Smitha, a tak e profesora prawa Johna Millara, nie było jednak zbyt zdecydowane i okazało si niewystarczaj ce wobec przemylnej maszyny uruchomionej przez lordów Deskforda i Kamesa na rzecz poparcia kandydatury Reida. Do powiedzie , e dla swego projektu pozyskali oni przychylno brata ówczesnego premiera. Ostatecznie, 22 maja Senat wi kszo ci głosów wybrał Reida na profesora filozofii moralnej. We wrze niu był on ju z rodzin w Glasgow, gdzie przyszło mu sp dzi ostatni okres swego ycia.

Lata te były wypełnione nie tylko prac dydaktyczn , ale tak e aktywn działalno ci w uczelni i rodowisku miejscowej inteligencji. Zaanga owanie w sprawy uniwersyteckie dostarczyło mu informacji, które wykorzystał w *A Statistical Account of the University of Glasgow*, opublikowanym pomiernie w 21 tomie J. Sinclaira *The Statistical Account of Scotland* (1799). Znale tu mo na nie tylko rys historyczny uniwersytetu, ale tak e opis struktury i działalno ci uczelni z ko ca XVII w., w tym charakterystyk przedmiotów na poszczególnych latach studiów. Uwag zwraca wzmianka, e przyjmowaniu studentów nie towarzyszy aden sprawdzian prawomy-

¹⁹ Autor omawia tu zagadnienia: barwa, figura widzialna, wielko , równoległe ruchy gałek ocznych, zez, Berkeley'a teoria widzenia.

²⁰ Zob.: P. Wood: *Thomas Reid*, op. cit., s. 130-133.

²¹ Senat składał si z kanclerza i rektora, ich zast pców, dziekana Fakultetu, pryncypała i profesorów. W skład Fakultetu (*The Faculty*) wchodzili tylko pryncypał i profesorowie. Najwa niejsze decyzje, w tym personalne, podejmował Senat.

Ino ci pogl dów, - jak mo na si domy la , w sferze religii i polityki. „ adne przysi gi, podpisy czy wszelkiego rodzaju sprawdziany - pisze Reid - nie s wymagane od studentów wst puj cych do uniwersytetu. Uwa a si za wysoce niewła ciwe, by młode osoby podejmuj ce podstawowy kurs kształcenia akademickiego miały by przywi zane do jakiego okre lonego systemu dogmatów czy pogl dów”²².

Reid prowadził zaj cia z filozofii moralnej na roku trzecim i czwartym. Przedmiot swój podzielił na trzy cz ci: pneumatologi , etyk i polityk . Pneumatologia obejmowała filozofi umysłu, niematerialno i nie miertelno duszy, istnienie i atrybuty Boga. Reid stwierdził, e porz dek wykładu winien odpowiada kolejno ci rozwoju poszczególnych władz. Dlatego te filozofi umysłu rozpoczynał od charakterystyki zmysłów, za władze intelektualne omawiał w kolejno ci: pami , poj cie (*conception*), abstrakcja, s d (*judgment*), rozumowanie, smak (*taste*). Etyk dzielił na spekulatywn i praktyczn . W ramach tej pierwszej omawiał władze kieruj ce post powaniem człowieka (wola, a nast pnie fizyczne, psychiczne i racjonalne czynniki działania), cnoty kardynalne (roztropno , umiarkowanie, m stwo i sprawiedliwo) oraz obowi zki wynikaj ce z religii naturalnej i prawa naturalnego. W ramach filozofii polityki charakteryzował ustroje, przedstawiał zalety systemu brytyjskiego, oraz omawiał zagadnienia ekonomiczne. W ramach zaj dodatkowych Reid podejmował problematyk zwi zan z „kultur ludzkiego umysłu”, przez co rozumiał doskonalenie intelektualne i moralne człowieka. Omawiał te kwestie relacji mi dzy duchem (*mind*) a ciałem. W ramach wykładów z estetyki po wi cał wiele miejsca retoryce.

Sygnalizowane ju preferencje Reida dotycz ce filozofii umysłu zasługuj na uwag równie dlatego, e był on rzecznikiem empirycznego podej cia do badania zjawisk mentalnych, a jednocze nie podkre lał jako ciewe ró nice mi dzy umysłem (*mind*) a ciałem. Uwa ał tak e, e hipotezy w nauce s dopuszczalne jedynie wtedy, gdy stanowi bodziec do bada , a nie podstaw wyjania niania nieznanych zjawisk. Podej cie takie, zgodne z metodologi Newtona wyra on w słynnych „regułach filozoficznych”, sprzyjało niew tliwie kształtowaniu si psychologii percepcji jako dziedziny naukowej. St d te , nazwiska Reida i jego nast pców (D. Stewart, Th. Brown) znajdujemy w podr cznikach historii psychologii, cho ocena jego wkładu do rozwoju tej dyscypliny nie jest jednoznaczna.

²² Th. Reid: *The Works*, op. cit., t. 1, s. 737.

²³ „Polemika Reida z Berkeley’em stała si punktem zwrotnym dla pó niejszego rozdzielenia poj cia wra enia jako prostego aktu od poj cia spostrzegania jako obrazu czuciowo-przedmiotowego” (M. G. Jaroszewski: *Historia my li psychologicznej* przeł. A. Kowaliszyn. Warszawa 1987, s. 175). E. Crawford podkre la wpływ filozofii Reida na ameryka ski pragmatyzm i na psychologi postaci (E. B. Crawford: *The Modern Psychology of Thomas Reid*. "Vitae Scholasticae". vol. 4/1984, nr 2, s. 281-295).

Co si tyczy religii, to Reid zajmował raczej liberalne stanowisko. W swych wykładach z religii naturalnej²⁴ podkre lał rol rozumu, ale uznawał tak e objawienie. Twierdził e oba „te wielkie wiatła zostały nam dane przez Ojca wiatło ci i nie powinni my odrzuca jednego na rzecz drugiego. (...) To rozum pozwala nam oceni , czy mamy do czynienia z objawieniem. To za jego pomoc musimy os dza znaczenie tego, co objawione. I to przy pomocy rozumu musimy strzec si przed wszelkimi bezbo nymi, sprzecznymi czy absurdalnymi interpretacjami objawienia”. Rozwa aj c istnienie i atrybuty Boga, Reid odwoływał si głównie do argumentu fizyko-teleologicznego, który „ze wszystkich innych wywołuje najwi ksze wra enie na ludziach my l cych”, a ponadto ma t zalet , e jego siła wzrasta wraz z ka dym nowym odkryciem naukowym. W tym te szkocki filozof upatrywał znaczenia wiedzy przyrodniczej, a zwłaszcza takich dyscyplin, jak astronomia czy biologia. Uwa ał zatem, e praca przyrodnika polega na odkrywaniu praw natury, a nie formułowaniu tez filozoficznych. Tak wi c, np. zasadno materializmu jako stanowiska filozoficznego, nie jest rozstrzygana na gruncie przyrodoznawstwa, lecz filozofii.

W przedmowie do wykładów Reida z religii naturalnej E. H. Duncan nazywa go a *religious thinker*, dodaj c, e znaczy to wi cej ni powiedzie , i jako filozof był człowiekiem religijnym. Twierdzi równie , e szkocki filozof nie zdecydował si na opublikowanie tych wykładów, gdy był „przewra liwiony” (*nervous*) na punkcie mo liwych kłopotów z Ko ciołem, przez co nale y rozumie , i nie chciał nara a si na ewentualne krytyki ze strony egzaltowanych „ewangelików”²⁵.

Jak wynika z korespondencji Reida kierowanej do przyjaciół z Aberdeen, odnosił si on z dystansem do fanatyzmu religijnego. „My l , e tutejszy lud - pisał 13 VII 1765 roku - stoi ni ej ni nasz. Ludzie ci s Beotami pod wzgl dem ich rozumowania, fanatyczni w swej religii oraz błaże scy w ubiorach i obyczajach. Duchowie stwo pobudza zbytnio ten fanatyzm i znajduje w nim jedyn drog do popularno ci. Przychodzi mi tu cz sto słuca *ewangelii*, której nie znacie, gdy nie znajdziecie jej ani w kazaniach *ani w Biblii*”. McCosh sugeruje, e chodzi o teori predestynacji, która długo utrzymywała si w południowo-zachodniej Szkocji. Cytuje tak e pó niejszy list Reida, chwalcy moralno miejscowej ludno ci („od kiedy tu przybyłem, nie spotkałem adnego pijanego, poza jednym profesorem”)²⁶.

Na okres pracy w Glasgow przypada przyja Reid a z lordem Kamesem, u którego sp dzał wakacje, i z którym prowadził korespondencj na tematy

²⁴ *Thomas Reid's lectures on natural theology*. Introd. E. H. Duncan, with a new essay *Reid: First Principles and Reason in the Lectures on Natural Theology*, by W. R. Eakin. Washington, 1981.

²⁵ *Ibidem*, s. XXI-XXII.

²⁶ Zob.: J. McCosh: *The Scottish Philosophy: Biographical, Expository, Critical, from Hutcheson to Hamilton*. London 1875, s. 205.

filozoficzne i naukowe. Poznali si oni w 1762 roku i przez ponad dwadzieścia lat utrzymywali bliskie stosunki. D. Stewart twierdził, że posiadali przeciwstawne cechy charakteru. J. Ramsay pisze natomiast, że byli dla siebie bardzo surowymi acz yczliwymi krytykami, choć szczerze i otwarcie. Reid w bezpośrednich polemikach mogła być uwaga przez postronnych wiadków za kłótnie czy niegrzeczność²⁷. Lider szkoły szkockiej różnił się z lordem w wielu kwestiach (determinizm, filozofia umysłu ludzkiego, rozród człowieka i zwierząt, podstawy fizyki), różnice te nie miały jednak najmniejszego wpływu na przyjaźń obu myślicieli. Wiadectwem ich zgodnej współpracy jest rozprawa Reida *An Account of Aristotle's Logic*, zamieszczona w dziele Kamesa *Sketches of the History of Man* (1774).

W 1780 roku Reid przeszedł na emeryturę, po wycofaniu się z pracy filozoficznej. Wydane w tym okresie dwa tomy *Essays*²⁸ stanowią opracowanie jego szesnastoletnich wykładów prowadzonych w Glasgow, a także rozpraw czytanych w miejscowym Towarzystwie Literackim. Podczas przygotowywania tych dzieł Reid zapoznawał z nimi swego kuzyna Jamesa Gregory'ego (wówczas profesora medycyny w Edynburgu), oraz byłego studenta Dugalda Stewarta²⁹, zasiadającego na katedrze filozofii moralnej Uniwersytetu Edynburskiego. Im te zadedykował pierwsze z nich³⁰. Oba dzieła zyskały sobie popularność jako podręczniki akademickie, zwłaszcza w Ameryce³¹. W 1803 roku wydano je razem i ta edycja została w latach 1808-1827 powtórzona pięć razy. Trudno o lepszy dowód użyteczności, jak ówczesni studenci czynili z *Essays*.

Polski czytelnik, dzięki przekładowi Michała Hempolskiego³², ma możliwość zapoznania się z pierwszym z tych dzieł. Tu zatrzymam się krótko jedynie przy *Essays on the Active Powers*, zwłaszcza, że termin „władze aktywne” rzadko pojawia się w naszej terminologii filozoficznej. Tom ten zawiera następujące eseje: *O władzy aktywnej w ogólności*; *O woli*; *O zasadach działania*; *O wolności istot moralnych*; *O moralności*. We wprowadzeniu

²⁷ Zob.: J. Ramsay: *Scotland and Scotsmen in the Eighteenth Century from the Mss. of John Ramsay, Esq. of Ochertyre*. Ed. A. A. Allardyce, 2 vols., E. -L., 1888, t. 1, s. 191.

²⁸ *Essays on the Intellectual Powers of man, 1785 (Rozważania o władzach poznawczych człowieka)*; *Essays on the Active Powers of the Human Mind*, 1788.

²⁹ Stewart uczęszczał na wykłady Reida w r. akad. 1771-1772.

³⁰ Reid nosił się z zamiarem zadedykowania *Rozważania* Komesowi, ale na przeszkodzie stanął śmierć przyjaciela, który zmarł w 1782 r. W liście do Jamesa Gregory'ego z 1789 r. pisał, że w przypadku powstania tego autora rozważanie jest zadedykowane księdze wpływowej osobie. Dopiero gdy protekcja jest już niepotrzebna, można kierować się odruchem serca. *Inquiry* Reid zadedykował lordowi Deskford, natomiast *Essays on the Active Powers* wydał bez dedykacji.

³¹ Oba *Essays* wydano w Filadelfii w 1793 r.

³² Th. Reid: *Rozważania o władzach poznawczych człowieka*. Warszawa 1975.

autor pisze, że „podział władz umysłu ludzkiego na rozum oraz wol jest bardzo stary i został powszechnie przyjęty. Ten pierwszy obejmuje władze spekulatywne, ten drugi - władze aktywne. Oczywisty jest zamiar naszego Stwórcy, że człowiek powinien być istotą aktywną, a nie tylko spekulatywną. W tym celu otrzymał on pewne władze, pod wieloma względami ograniczone, ale odpowiednie do jego rangi i miejsca w ród bytów stworzonych. Nasz spraw jest kierowana się tymi władzami poprzez wyznaczenie sobie najlepszych celów, planowanie najwłaściwszego, jaki jest w naszej mocy, systemu postępowania, a także realizowanie go z przedsięwzięciem (*industry*) i gorliwością. Oto prawdziwa mądrość; oto prawdziwy sens (*intention*) naszego istnienia”.

Reid był przekonany, że człowiek posiada wolną wolę, choć w swym postępowaniu podlega różnym zasadom działania (*principles of action*). Te ostatnie dzielił na: mechaniczne (instynkty i nawyki), psychiczne (*animal*) i racjonalne (*rational*). Te drugie stanowiły pragnienia i podania, uczucia, przyjemności i namiętności. Do zasad racjonalnych zaliczał natomiast: dbałość o własne dobro, poświęcenie, prawo i powinność moralnych. Za szczególny rodzaj władzy uważał sumienie, które traktował zarówno jako władzę aktywną, jak i intelektualną. Zdaniem Reida, to właśnie sumienie, a nie edukacja czy nawyki, kształtuje nasze poczucie sprawiedliwości.

Na podstawie rękopisów Reida można się zorientować w tematyce jego odczytów w Towarzystwie Literackim. W latach 1765-1770 poruszały one zagadnienia, które weszły do pierwszych *Essays*, natomiast w drugiej połowie następnego dziesięciolecia dotyczyły głównie władz aktywnych. W latach 80. Reid zajmował się także zagadnieniem wolności woli, „nowym systemem materializmu” Priestley’a i *Elementami* Euklidesa. W latach 90., głównie z powodu problemów ze słuchem, uczęszczał na spotkania Towarzystwa nieregularnie. Jednak corocznie przygotowywał odczyt, choć w 1794 roku został zwolniony z tego obowiązku. Rok później przedstawił rozprawę *Muscular Motion*, w której dzielił się ze słuchaczami swymi spostrzeżeniami opartymi na obserwacji własnego ciała i umysłu, a dotyczyły pracy organizmu w wieku starczym. Szczególnie interesujący był odczyt z 28 XI 1794 roku, pt. *Some Thoughts on the Utopian System*. Data ma tu istotne znaczenie, gdy poruszane przez prelegenta zagadnienia miały odniesienie do ówczesnych wydarzeń rozgrywających się we Francji. Należy dodać, że początkowo Reid odnosił się z aprobatą do Rewolucji Francuskiej, a nawet wstąpił do towarzystwa The Glasgow Friends of Liberty i przewodniczył uroczystemu spotkaniu, które organizowano 14 lipca 1791 roku dla uczczenia rocznicy wybuchu rewolucji. W następnym roku ofiarował nieznaną kwotę francuskiemu Zgromadzeniu Narodowemu. Dalszy rozwój sytuacji we Francji sprawił, że Reid stawał się coraz bardziej sceptyczny wobec stosowania metod rewolucyjnych.

Rozważając zagadnienie zmian rewolucyjnych i ewolucyjnych, Reid generalnie daje prymat tym drugim, aczkolwiek dopuszcza także te pierwsze. Twierdzi np., że w Rewolucji Chwalebnej z 1688 roku postąpiło się przemoc, ale „przemoc konieczna”. „Dziękuję Bożej opatrności, przyniosła ona mniej - niż można było rozumnie oczekiwać - zła, które powszechnie towarzyszy takim przewrotom. Od tego czasu nie mieliśmy żadnej rewolucji, a jedynie stopniowe i pokojowe zmiany, realizowane za pomocą nowych praw, które ulepszą urządzenie i wielce sprzyjają pomocy Narodu”³³.

W dalszej części Reid wskazywał na zalety ustroju opartego na własności wspólnej, widząc w nim przejawy „prawdziwie chrześcijańskiego systemu władzy”, który dzieli wspólne dobra stosownie do potrzeb i zasług. Za szczególne dobro uważał on edukację, która winna być dostępna wszystkim osobom obojga płci, z uwzględnieniem ich uzdolnień i potrzeb danej społeczności. Powinna ona opierać się na wychowaniu moralnym i religijnym (Reid dodawał, że chodzi o „prawdziwą religię”). Hierarchia w takim społeczeństwie opierałaby się na dokonaniach ludzi, a nie zależała od ich bogactwa czy pochodzenia; takie kryterium wyróżniania jednostek sprzyjałoby ich doskonaleniu, by móc lepiej służyć dobru wspólnemu.

Proponowana przez Reida wizja społeczeństwa miała stanowić remedium na moralne i społeczne zło, które rodzi system oparty na własności jednostek do zwiędziania ich własności prywatnej. Bodźcem do takiej aktywności jest pragnienie wyróżnienia się i wywyższenia nad innymi, stanowiące jedno z najsilniejszych pragnień człowieka. Podział na biednych i bogatych ma negatywny wpływ na moralność jednych i drugich. Dbało jedynie o własność prywatną osłabia ducha publicznego i zainteresowanie dobrem wspólnym.

Reid zdawał się żywić przekonanie, że ludzie, przynajmniej w Wielkiej Brytanii, mogą zmienić się na tyle, by idee owego „utopijnego systemu” stały się realne. Sprzyja temu bardziej rozwój oświaty i wychowania moralnego. Postuluje szerzenie oświaty i nauki, Reid zwracał zarazem uwagę, że wiedza jest aksjologicznie neutralna i może być wykorzystana zarówno do złych, jak i dobrych celów. Stąd te „dusza i duchem prawidłowej (*right*) edukacji” powinno być kształtowanie charakterów, wyrabianie dobrych nawyków i skłonności. Z tego punktu widzenia, Reid traktował profesję nauczyciela i duchownego jako mające zbliżone cele.

Biografowie lidera szkoły szkockiej podkreślają różnorodny krąg aktywności, jakie podejmował on w ostatnich dwudziestu latach swojego życia. Korespondował z członkami paryskiej Akademii Nauk, został wybrany do

³³ Th. Reid: *Practical Ethics. Being Lectures and Papers on Natural Religion, Self-Government, Natural Jurisprudence, and the Law of Nations*. Ed. from the Manuscripts with an Introduction and a Commentary by K. Haakonssen. Princeton 1990, s. 282.

Royal Society of Edinburgh, działał w organizacjach charytatywnych. W roku 1787 wszedł w skład komitetu powołanego w celu zbudowania w Glasgow szpitala. W 1788 roku Reid podpisał do Izby Gmin petycję postulując zakaz handlu niewolnikami.

Latem 1796 roku stary filozof spędził dwa tygodnie u D. Stewarta. Pod koniec września zachorował. Choroba okazała się śmiertelna i 7 października tego roku, w obecności Johna Gregory'ego, Thomas Reid zmarł. Pochowała go córka Marta, która jako jedyna z dziesięciu dzieci przeżyła ojca i opiekowała się nim w ostatnich chwilach życia³⁴. Na grobie umieściła łaciński napis, głoszący m. in., że zasługi autora *Inquiry* i *Essays* dla nauki o umyśle ludzkim podobne są tym, jakie dla nauk przyrodniczych położył Francis Bacon.

Na temat filozofii Reida napisano wiele księzek i artykułów³⁵. W ostatnim dziesięcioleciu podjęto intensywne działania w celu wydania jego niepublikowanych dotychczas prac. W 1990 roku K. Haakonson wydał zbiór *Practical Ethics*, zawierający teksty Reida z religii naturalnej oraz filozofii prawa i polityki. P. Wood przygotowuje edycję prac z matematyki i przyrodoznawstwa. Członkiem tego projektu stanowi publikacja: *Thomas Reid on the animate creation: papers relating to the life sciences* (1995).

Z wcześniejszych wydań niepublikowanych uprzednio prac Reida wymieniono na mowy, które wygłaszał do swoich abiturientów (w 1937 roku opublikowano ich tekst łaciński, a w 1989 roku przekład angielski³⁶). W 1971 roku P. Kivy wydał *Thomas Reid's Lectures on the Fine Arts*, opatrzone wprowadzeniem i przypisami wydawcy. Dziesięć lat później E. H. Duncan opublikował, na podstawie zachowanych notatek studenta, cytowane już wykłady Reida z teologii naturalnej³⁷.

³⁴ Thomas Reid zmarł w 1792 r.

³⁵ Obszerną bibliografię znaleźć można w: *Thomas Reid: Critical Interpretations*. "Philosophical Monographs", nr 3/1976, s. 133-10; jej uzupełnienie w "The Monist", vol. 61/1978, poświęconym Reidowi. Zob. też: "Reid Studies: a journal and newsletter for review and discussion of the life of the Scottish philosopher Thomas Reid, his work, and its context", Nr1/1986-1987, Aberdeen.

³⁶ *The Philosophical Orations of Thomas Reid*. Ed. with introduction, and bibliography by D. D. Todd. Transl. from the Latin by S. D. Sullivan. Journal of the history of philosophy monograph series", Carbondale (111), 1989.

³⁷ Zob. przypis 24.